

MLADEN UHLIK – ANDREJA ŽELE

BREZOSEBNE ZGRADBE V SLOVENŠČINI: KONTRASTIVA Z DRUGIMI JUŽNOSLOVANSKIMI JEZIKI IN RUŠČINO

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7112](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7112)

Prispevek obravnava dva tipa brezosebnih zgradb z glagolskimi povratnimi oblikami: (a) zgradbe s splošnim vršilcem; (b) zgradbe z nosilcem stanja v dajalniku. Predstaviti skuša skladiškopomenske posebnosti in razširjenost obravnavanih zgradb v slovenskem, drugih južnoslovanskih jezikih in ruščini.

Ključne besede: brezosebne zgradbe, povratnost, vršilskost, slovenščina, ruščina

Impersonal Constructions in Slovenian: A Comparison with Other South Slavic Languages and Russian

This article discusses two types of impersonal constructions with reflexive verbs: (a) constructions with a general agent and (b) constructions with the experiencer of the state in the dative. It presents special syntactic-semantic features and the use of these constructions in Slovenian, other South Slavic languages, and Russian.

Keywords: impersonal constructions, reflexivity, agency, Slovenian, Russian

0 UVOD

Pri obravnavi se omejujemo na slovenske in druge južnoslovanske zgradbe z glagolskimi povratnimi oblikami:

(a) zgradbe s splošnim vršilcem (slvn. *Nekoč se je hodilo na izlete s kolesom*; mak. *Некогаи се одело на излети со велосипеду*; srb./hrv./bos. *Nekad se išlo na izlete biciklom*; slvn. *Poglej, kako se dela*; mak. *Budi kako ce rabomu*; srb./hrv./bos. *Vidi kako se radi*);

(b) različne zgradbe z nosilcem stanja v dajalniku (slvn. *Vrti se mi*; srb./hrv./bos. *Vrti mi se*; mak. *Mu ce epmu*; srb./hrv./bos. *Čita mi se*; bolg. *Čeme mu ce*).

Slovenski in južnoslovanski primeri bodo problemsko obravnavani v sopostavitvi z ruskimi ustrezniciami. Vzporedno bomo opozorili tudi na vprašanje aktivne rabe posamezne zgradbe v katerem od naštetih jezikov.

Glede na upoštewane brezosebne stavčne zgradbe se bomo omejili na glagole v brezosebni rabi, to je na tiste glagolske oblike,¹ ki se uporabljajo v tretji osebi

¹ To pomeni, da izključujemo prave brezosebne glagole (glagole brez osebe kot slovnične kategorije za udeleženska sporočanjnska razmerja), ki se navadno uporabljajo v brezosebnih povedih tipa *Grmi*, *Dani se*, *Megli se*.

srednjega spola in izražajo splošnega vršilca (slvn. *Delalo se je dan in noč*)² ali nosilca stanja oz. nenadzorovanega procesa (slvn. *Vrti se mi*). Težišče sporočila pri obeh tipih ostaja na dejanju oz. stanju, zato je vključena raba povratnosti, ki lahko prisojevalno razmerje modificira do različne mere.³ Brezosebno rabljene glagole v obravnavanih zgradbah združuje raba morfema *se* v povratnih oblikah prvotno nepovratnih glagolov, npr. slvn. *Govorilo se je* ← *govoriti*, slvn. *Zavrtelo se mu je* ← *zavrteti*. Sicer pa je značilnost obravnavanih zgradb odsotnost ujemalnosti osebka in povedka, tako da je nujno stavkotvorno razmerje slovnično izraženo zgolj s tretjo osebo ednine srednjega spola, ki je najeksplicitneje izražen v glagolskih oblikah za pretekli čas.

S kontrastivnim prikazom bomo pokazali, kateri pomeni se izražajo z obravnavanimi zgradbami v slovenskem in drugih južnoslovanskih jezikih, in načeli vprašanje, kako se ti pomeni izražajo v ruščini.

1 BREZOSEBNA STAVČNA ZGRADBA S SPLOŠNIM VRŠILCEM

Kot že napisano, nas zanimajo stavčne zgradbe z glagoli, ki prvotno niso brezosebni. Tako v slovenščini kot tudi v drugih južnoslovanskih jezikih je zelo produktiven tip povedi s splošnim nereferečnim vršilcem v osebki vlogi.⁴

- (1) slvn. Vprašal naju je, ali je res, kar **se govori**, da je namreč Malahija predlagal Bencija za svojega pomočnika.⁵
 bolg. Попита ни вярно ли е това, дето **се говорело**, че Малахий предложил Бенция за свой помощник.
 srb. Upitao nas je da li je tačno ono o čemu **se šuška**, da je Malahija predložio Bencija za svog pomočnika.
 rus. Он спросил, правда ли то, о чем **шепчутся**, – что Малахия пригласил Бенция к себе в помощники.
- (2) slvn. Nekoč **se je več delalo**.
 srb./hrv./bos. Nekad **se** više **radilo**.
 bolg. Някога **се е работело** повече.
 mak. Некогаш **се работело** повеќе.
 rus. Раньше больше **работали**.
- (3) slvn. Zaradi cigaret **se umira** v mukah in dolgotrajnih kalvarijah.
 srb./hrv./bos. Zbog cigareta **se umire** u mukama i dugotrajnim patnjama.
 rus. Из-за сигарет **умирают** в мучениях и адских страданиях.

2 V sodobni tipološki literaturi se splošnovršilske povedi pogosto poimenujejo *subjektni impersonal* (Geniušienė – Nedjalkov 1991: 270–271; Plungjan 2003: 218–219); v nekaterih novejših jezikoslovnih delih (Gradinarova 2017; Saj 2021) prevladuje stališče, da splošnovršilske zgradbe zaradi neizražanja vršilca v površinski stavčni strukturi spadajo med trpne zgradbe.

3 O lastnostih prisojevalnega razmerjav v slovenščini gl. Žele 2017.

4 V prispevku so uporabljeni zgledi iz osrednjega slovenskega korpusa Gigafida, vzporednega korpusa slovanskih jezikov ParaSol in ruskega nacionalnega korpusa NKRJa.

5 Vsi zgledi pod (1) so vzeti iz vzporednega korpusa ParaSol.

Kakor je razvidno iz zgledov (1–3), se med južnoslovanskimi jeziki in ruščino kaže naslednja razlika: ruske ustreznice južnoslovanskih splošnovršilskih zgradb so najpogosteje t. i. nedoločnoosebne povedi (*неопределенно-личные предложения*), v katerih se uporablja 3. os. množine (**шепчутся, работали, умирают**)⁶ in se opušča eksplicitno izražanje osebe z osebnim zaimkom, kar sicer za ruščino ni značilno.

Odločitev za uporabo južnoslovanskih splošnovršilskih zgradb in njihovih ruskih ustreznice je določena z opisom dejavnosti poljubnih ali neimenovanih oseb [človeško+]; v teh primerih rabe je dovolj jasen namen sporočevalca, da ostane vršilec neke dejavnosti neimenovan:

- (4) slvn. Pred volitvami **se** veliko **čivka**.
rus. Перед выборами много **твоят**.

Če je pogoj neimenovani človeški vršilec, nas v nadaljevanju zanima, kateri glagoli oz. glagolski pomeni se najpogosteje izražajo s splošnovršilskimi zgradbami.

Sklepamo lahko, da se izbor glagolskih pomenov omejuje na človeško; kot je razvidno iz zgledov (1, 2, 4), prevladujejo glagoli zavestnega delovanja, občutno manj pa je glagolov, ki označujejo dejanja ali stanja, nad katerimi osebek nima nadzora (3).

V splošnovršilskih zgradbah se uporabljajo samo povratne oblike nepovratnih glagolov (tipa *brati* → *se bere*), medtem ko je raba pravih povratnih glagolov (reflexivum tantum) tipa *smejati se*, *upati se/si* vprašljiva in vezana predvsem na zgradbe z izraženim konkretnim vršilcem:

- (5) slvn. ?Pri njih se pogosto smeje. → Pri njih se pogosto smejijo.⁷

Zgled (5) je mogoče razumeti tako, da se neizraženi (oz. v elipsi stoječi) osebek ne nanaša na splošnega nereferečnega vršilca, temveč na določenega vršilca, ki pa lahko postane znan šele iz sobesedila ali širšega konteksta (*Ja, Marko je pač tak. Pri njih se pogosto smeje*).

Splošna vršilskost, najpogosteje vezana na zavestno delovanje, postavlja v ospredje tudi splošno veljavne ugotovitve (generična dejanja ali procese), ki izražajo **habitualnost** in ta se najpogosteje izraža z nedovršniki sedanjika:

- (6) slvn. V Italiji **se** dobro **jé**, pravzaprav vedno boljše.
rus. В Италии хорошо **кормят**, с каждым разом все лучше и лучше.
(7) slvn. Vse **se plačuje** v evrih, druge valute **se menja** daleč stran.
rus. Все **оплачивается** в евро, для обмена другой валюты нужно далеко ехать.

6 Tudi v slovenščini je možno izražanje splošnega vršilca s 3. os. mn. in neobveznim dodajanjem osebkca *ljudje*: *Vprašal naju je, ali je res, kar (ljudje) govorijo.* / *Vprašal naju je, ali je res, kar se govori.*

7 Na to, da je raba pravih povratnih glagolov v splošnovršilskih zgradbah v bolgarščini vprašljiva, opozarja Gradinarova (2017: 90).

V določenih kontekstih splošnovršilske zgradbe lahko izražajo tudi **ponavljajnost** (iterativnost), ki se najpogosteje izraža s preteklikom:

- (8) slvn. Pred kratkim **se je** veliko **pisalo** o tem, kako se princ Harry na veliko zabava, popiva in se neprimerno obnaša.
rus. Недавно много **писали** о том, что принц Гарри часто ходит на тусовки, выпивает и ведет себя неприлично.

V nasprotju s slovenskimi primeri formalno enake bolgarske splošnovršilske zgradbe lahko izražajo ne samo habitualno, ampak tudi aktualno in enkratno dejanje (Ivanova – Petrova 2017: 83):

- (9) bolg. На вратата **се звъни**. [**aktualni pomen**]
slvn. Nekdo **zvoni**.⁸
rus. В дверь **звонят**.

Izražanje aktualnega dejanja je v slovenščini načeloma vezano na konkretno referenčno osebo, zato je raba splošnovršilskih zgradb vprašljiva. Izjema so omejeni evfemistični konteksti, ko tvorec namenoma noče razkriti povzročitelja, po navadi nesprejemljivega dejanja:

- (10) slvn. A zdaj pa **se** že kar **krade**?!
rus. Так-так, мы **воруем**?!
(11) slvn. A zdaj pa **se** jo že kar **ogovarja**?!
rus. Мы тут **сплетничаем**?!

Povezanost slovenskih splošnovršilskih zgradb z neaktualnim in neenkratnim dejanjem je pomembna tudi s stališča primerjave z ruščino. Ruske 'nedoločnoosebne povedi', ki so najpogostejša ustreznica slovenskih splošnovršilskih zgradb, lahko izražajo aktualno konkretno situacijo (12) ali konkretno situacijo v preteklosti (12'),⁹ v slovenščini bi za prevod uporabili drugo stavčno zgradbo:

- (12) rus. За стеной поют (aktualni pomen).
slvn. Pri sosedih **nekdo** poje / Pri sosedih **je slišati petje**.
(12') rus. В дверь **постучали** (enkratna situacija v preteklosti).
slvn. Nekdo **je potrkal** / **Slišati je bilo trkanje**.

(b) Drugi tip splošnovršilskih zgradb v slovenščini se nanaša na izražanje **predpisovalne naklonskosti** (deontične modalnosti), in sicer se povezuje zlasti z izražanjem nujnosti, pravil (13, 14) ter navodil (15):

- (13) slvn. Mati govori otroku: No, kako **se reče**?!
rus. Мать говорит ребенку: Ну, как **надо** сказать?
(14) slvn. Tukaj **se** ne kadi.
rus. Здесь **нельзя** курить / У нас не курят.

8 Stavček *Na vratih se zvoni* bi v slovenščini lahko uporabili zgolj v kontekstih razlaganja splošno veljavnega pravila (*Na vratih se zvoni, in ne trka na okno*) in nikakor ne v kontekstih opisovanja enkratnega dejanja.

9 Za podrobnejši opis ruskih »nedoločnoosebnih povedi« gl. Vanič 2016.

- (15) slvn. Pokazal mu je, kako **se ravna** s strojem.
rus. Он показал ему, как **правильно обращаться** с устройством.

Kot je razvidno iz zgledov (13) in (14), se ta tip naklonskosti v ruščini najpogosteje izraža z naklonskimi povedkovniki tipa *надо, нельзя*.¹⁰

Pri zgledu (15) je izražanje naklonskosti usmerjeno na pravilni način delovanja, in ne na delovanje samo. V slovenščina sta, v nasprotju z ruščino, možnosti izražanja tovrstne naklonskosti dve: tako z osebno/finitno ([...] *kako se ravna s strojem*) kot z neosebno glagolsko obliko, tj. z nedoločnikom ([...] *kako ravnati s strojem*).

V navedenih primerih s splošnovršilskimi zgradbami se uporabljajo povratne oblike tako prehodnih (*brati, pisati*) kot neprehodnih glagolov (*spati, umirati*). Težišče sporočila se premakne na glagol, zato se tudi pri prehodnih glagolih predmet v vlogi prizadetega v splošnovršilskih zgradbah pogosto opušča:

- (16) slvn. Bratu je pokazal, kako **se pospravlja**.
rus. Он показал брату, как **нужно убирать**.

Če v povedih, ki označujejo habitualnost ali predpisovalno naklonskost (deontično modalnost), želimo predmet v vlogi prizadetega ubesediti, lahko uporabimo dva načina.

(a) Pogovorna raba izpričuje zgradbe s povratnimi oblikami prehodnega glagola v 3. osebi ednine sr. spola s premim predmetom v tožilniku (17), ki pri zanikanju prehaja v roditeljski (18).

- (17) slvn. **Kavo** se dobi za dva evra.
rus. Кофе можно купить за 2 евро.
(18) slvn. **Resnice** se ne žrtvuje, da bi bil potem mir.
rus. Правдой не жертвуют, чтобы был потом мир.

Raba povratnih brezosebnih zgradb je v južnoslovanskih jezikih omejena zgolj na zahodni del: pojavlja se v neknižni pogovorni slovenščini (17) in hrvaščini (19), nasprotno pa govorniki srbsčine in bosanščine to rabo ocenjujejo kot nesprejemljivo in tujo (prim. 19, 19').¹¹

- (19) hrv. Zbog zimskih uvjeta na cestama, **vozače se upozorava** na oprez.¹²
(19') srb. Zbog zimskih uslova na cestama, vozači se upozoravaju na oprez.

Slovenski in hrvaški zgled (17, 19) s tožilniškim predmetom razločevalno označujeta splošnovršilsko zgradbo, ki prizadeto izpostavlja v neimenovalniškem

10 O nekaterih posebnostih ruskih povedkovnikov *нельзя* in *надо* gl. Zimmerling 2018: 60. V slovenščini je *treba* edini leksem v vlogi naklonskega povedkovnika. Več o razmerju med ruskimi naklonskimi povedkovniki in slovenskimi ustreznici gl. Uhlík 2016.

11 O razliki med hrvaščino in srbsčino pri rabi tovrstnih zgradb gl. Piper 2009: 542.

12 Zgled s <https://www.zagreb.info/aktualno/zg/zimske-službe-terenu-vozače-se-upozorava-opreznju-voznju/165155> (dostop 4. 9. 2018).

sklonu, in s tem ločujejo ta tip zgradb od pravega trpnika s prizadetim v imenovalniku (gl. 22).¹³

Splošnovršilske zgradbe ob umiku vršilca dovoljujejo izražanje prizadetega s pomočjo tožilnika, vršilskost oz. neizraženi osebek pa lahko ostaja impliciran v povratnosvojlmem zaimku *svoj*:¹⁴

- (20) slvn. **Svoje** otroke se razvaja.¹⁵
rus. Своих детей балуют.
- (21) slvn. **Svojih** otrok se ne razvaja.
rus. Своих детей не балуют.

(b) Drugi način eksplicitnega izražanja prizadetega so trpne zgradbe, pri katerih se tako skladenjsko kot pomensko poudari položaj prizadetega.¹⁶ V nasprotju s splošnovršilsko zgradbo (17) se vzpostavi ujemanje razmerje osebkov in povedka, kar potrjuje zlasti raba z deležnikom na -l, npr. v pretekliku *Kava se je dobila za deset evrov*.

- (22) slvn. **Kava** se dobi za deset evrov.
rus. Кофе можно купить за 10 евро.

V slovenščini je trpniška raba (22) pogostejša, vendar je brez širšega konteksta dvoumna v primerih, ko se prizadeto v slovničnem osebkju nanaša na živo oz. človeško.

Bistveno je opozoriti na različne skladenjskopomenske vloge morfema *se*, ko isti morfem ob glagolu (povratna oblika) lahko homonimno izraža vršilskost ali uvaja trpno razmerje ter s tem hkrati skladenjsko-pomensko sooblikuje celotno zgradbo:

- (23) slvn. Otroci **se varujejo**.
rus. a) Детей надо оберегать. b) Дети оберегают друг друга.
- (24) slvn. Otroci **se preverjajo** vsak mesec.
= rus. (a) Детей проверяют каждый месяц. (b) Дети проверяют друг друга каждый месяц.

13 Splošnovršilske se od pravih trpnih zgradb razlikujejo po tem, da premi predmet ni izpostavljen v vlogi imenovalniškega osebkov in ostaja na nižjem sporočilnem nivoju (Gradinarova 2017: 88), kot ga sicer ima osebek.

14 Mogoče v tem kontekstu ni odveč poudariti, da tako povratnozaimenski morfem *se* kot povratnosvojlmi zaimek *svoj* nimata imenovalniške oblike [za *svoj* to ne drži, vsaj ne kot za obliko – prim. pomen 11 pri <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=svoj>].

15 Zaimek *svoj* se v slovenščini ne uporablja v imenovalniku [v tem pomenu res ne, ne drži pa to za vse pomene OBLIKE; gl. zgoraj], možna pa je zamenjava z *lasten* prim. *Svoje otroke se razvaja*. → *Lastne otroke se razvaja*. **Svoji otroci se razvajajo*. : *Lastni otroci se razvajajo*. V slednjem primeru je možno dvoumno branje.

16 V bolgarščini se ta tip trpnih zgradb s povratnimi oblikami označuje kot brezvršilski trpnik, npr. bolg. *Книгата се продаде много бързо*, ali habitualni trpnik, npr. bolg. *Ректорът се избира за 4 години* (Ivanova – Petrova 2017: 82).

Možna ruska prevoda slovenskih zgledov (23, 24) potrjujeta, da ima slovenska zgradba z imenovalniškim osebkom, ki označuje človeško, dve možni razlagi:

- (a) trpno 'Otroke drugi varujejo/preverjajo';
 (b) ali vzajemno 'Otroci se medsebojno varujejo/preverjajo'.¹⁷

Raba povratnih brezosebni zgradb s tožilniškim predmetom je torej smiselna in tudi z vidika slovenske normativne tradicije upravičena, če je prizadeto živo oz. človeško, saj se na ta način sporočilo razdvoumlja:

- (25) slvn. Otroke **se varuje**.
 rus. Детей надо оберегать.
 (26) slvn. Otroke **se preverja** vsak mesec.
 rus. Детей проверяют каждый месяц.

2 BREZOSEBNE STAVČNE ZGRADBE Z NOSILCEM STANJA/PROCESA V DAJALNIKU

V slovanskih jezikih obstaja več tipov povratnih brezosebni zgradb z dajalniškim nosilcem, ki imajo različne skladenjskopomenske lastnosti. Skupno jim je to, da nosilec v dajalniku znižuje stopnjo vršilskosti celotne povedi (ta je nižja kot pri splošnovršilskih zgradbah). Pri zgledih, ki jih bomo obravnavali, zgradba z dajalnikom označuje stanje, željo ali proces, nad katerimi ima nosilec nizko stopnjo nadzora, zato bi ga lahko imenovali ne vršilec, temveč nosilec/prejemnik dejanja.

V nadaljevanju bo pri vsakem obravnavanem tipu izhodišče slovanski jezik, v katerem je ta tip v rabi najbolj razširjen. Primerjalno bodo pokomentirane zgradbene ustreznice v drugih jezikih.

- 2.1 V ruskem jezikoslovju so tip (**Ndat**) + **Adv** + **V_{REF}** podrobneje analizirali Roman Mrazek (1990), Jurij D. Apresjan (2006), Jurij P. Knjazev (2007), Gennadij M. Zeldowicz (2017) idr. Za rusko zgradbo (zgledi 27–30) je značilno, da izraža vrednotenje uspešnosti določenega dejanja, procesa ali stanja, ki ima v nasprotju z južnoslovanskimi splošnovršilskimi zgradbami navadno aktualni pomen.¹⁸

- (27) rus. Мне **легко** сегодня **работается**.
 slvn. Danes mi gre delo od rok. / Danes z lahkoto delam.
 (28) rus. Сегодня **легко работаетя**.
 slvn. Danes mi gre delo od rok. / Danes z lahkoto delam.
 (29) rus. Мне всегда как-то **лучше работаетя** за городом, в особенности весной.
 slvn. Zmeraj nekako lažje delam zunaj mesta, posebno spomladi. / Zmeraj mi gre delo lažje od rok zunaj mesta, posebno spomladi.

17 Glagoli, ki imajo možnost tako prehodne kot neprehodne povratne rabe, pri čemer tudi pomen ni povsem isti (tj. 'podajati znanje drugemu, da ga osvoji' : 'sam usvajati znanje'), se ne morejo smiselno uporabljati v trpniku, npr. *učiti/učiti se: Otroci učijo druge : Otroci se učijo*, ki ima izključno povratni aktivni pomen.

18 Ob določenih časovnih prislovih, ki izražajo ponavljanje, niso izključeni pomeni splošne veljavnosti ali ponavljajnosti dejanja.

- (30) rus. Расскажи хоть, **как** плавается тебе?
slvn. Povej vsaj, kako ti gre plavanje.¹⁹

Kakor kaže zgled (28), ruska zgradba z nizko stopnjo vršilskosti omogoča izpust nosilca stanja brez spremembe pomena. Vrednotenjsko razmerje (ocenjevanje uspešnosti) se izkazuje z obvezno rabo izpridevniških lastnostnih prislovov (*хорошо, плохо, тяжело, легко*),²⁰ nikalnice (44) ali vprašalnice *как* (kako?), ki poudarja način delovanja. Uspešnost delovanja (*добро, слабо, bolje, како*) se v slovenskih ustreznica (gl. prevode 27–30) lahko izraža tudi z dajalniško zgradbo in glagolom *iti* v 3. osebi ednine srednjega spola.

2.2 Za južnoslovanske jezike je značilno, da s pomočjo povratnih brezosebnih zgradb **V_{3SG} + Ndat + Ref** (srb., hrv., bolg.) / **V_{3SG} + Ref + Ndat** (slvn.) ne izražajo uspešnosti delovanja, temveč težnjo (razdelek 2.2.1) ali nagnjenost k notranjemu stanju (razdelek 2.2.2).

2.2.1 Izražanje težnje (želelne zgradbe s poudarjeno notranjo potrebo)²¹ s pomočjo zgradbe z dajalnikom in prvotno nepovratnimi glagoli (prehodnimi ali neprehodnimi) je posebej produktivno v srbsčini, hrvaščini, bosanščini, makedonščini in bolgarščini.

- (31) bolg. **Пътува ми се** (Ivanova – Petrova 2017: 84).
srb./hrv./bos. **Putuje mi se**.
slvn. **Rad bi** potoval. **Želim si** potovati.

V nasprotju z ruskimi dajalniškimi zgradbami, ki izražajo aktualno stanje, npr. *Мне легко работается*, se tovrstne zgradbe lahko uporabljajo tudi brez prislovov. Prislovi se torej uporabljajo zgolj pri stopnjevanju želje: srb./hrv./bos. *Puno mi se putuje* in tovrstne želelne zgradbe so glede na trenutek govorjenja, spet v nasprotju z ruskimi dajalniškimi zgradbami, usmerjene v zadobnost.

Za želelne zgradbe v razdelku 2.2.1 je nujno eksplicitno izražanje nosilca stanja v dajalniku, saj opuščanje dajalniškega nosilca (kot v ruskem 30) povzroča spremembo pomena konstrukcije (namesto želelne zgradbe dobimo splošnovršilsko):

- (32) želelna zgradba: srb./hrv./bos. Svako l(j)eto **mi** se putuje na more (želja).
slvn. Vsako poletje želim potovati na morje.
rus. Каждым летом мне хочется поехать на море.
(33) splošnovršilska zgradba: srb./hrv./bos. Svako l(j)eto **se putuje** na more.
slvn. Vsako poletje se gre na morje.
rus. Летом обычно ездят на море.

19 Kot zanimivost naj omenimo, da se v češčini (informantka Petra Stankovska) pojavljata tako povratna zgradba z aktualnim pomenom (*Tak aspoň řekni, jak se ti plave*), kot tudi slovenski zgradbi podoben frazem *z jít* (*Řekni, jak ti jde plavání*), ki ima v nasprotju s slovenščino izključno pomen daljšega trajanja.

20 Na obvezno rabo vrednotenjskih prislovov opozarja tudi J. D. Apresjan (2006: 38).

21 V sodobni tipološki literaturi so tovrstne zgradbe poimenovane *afektivni impersonal* (Gradinova 2017: 87).

Že omenjena produktivnost dajalniške zgradbe v južnoslovanskih jezikih se potrjuje tudi s širšim izborom glagolov:

- (34) srb./hrv./bos. **Čita mi se.** / **Čita mi se dobra knjiga.**
 bolg. Чете ми се хубава книга.
 slvn. Bral bi (dobro knjigo).
 rus. я бы почитал (какую-нибудь хорошую книгу).
- (35) mak. **На баба Калина и се јаде** нешто слатко (Kramer – Mitkovska 2011: 219).
 bolg. На баба Калина ѝ се яде нешто слатко.
 srb./hrv./bos. Баби Калини се једе нешто слатко.
 slvn. Babica Kalina bi rada nekaj sladkega.
 rus. Бабушке Калине хочется чего-нибудь сладкого.

Slovenske ustreznice potrjujejo, da je dajalniška želelna zgradba v slovenščini glede na druge južnoslovanske jezike bistveno redkejša in obrobna.

Redkost in obrobnost želelne zgradbe z dajalnikom v slovenščini je izpričana v korpusu Gigafida in slovenski različici Googla. Pri iskanju želelnih zgradb z dajalnikom smo z izključitvijo vseh šumov dobili naslednje rezultate: najpogosteje se ponavlja zgradba *Pije se mi / Meni se pije* (3 zadetki v Gigafidi, 7 v Googlu), pri drugih glagolih (*Je se mi, Pleše se mi, Bere se mi*) je število zadetkov zanemarljivo.

- (36) slvn. **Pije se mi** kava v njihovi družbi. (Gigafida)

Primerjalno lahko predpostavimo, da je raba želelne dajalniške zgradbe rezultat novejšega vpliva štokavskih govorov na slovenščino. To se potrjuje s tem, da obrobni zgledi, ki se danes pojavljajo v rabi (*Pije se mi, Pleše se mi*), niso niti enkrat zabeleženi v IMP korpusu starejših slovenskih besedil.

Pri slovenskih primerih (36), v nasprotju z rabo v srb./hrv./bos., pomensko izpraznjeni *se*, ki je prvotno tožilniški zaimek, dobi vlogo prostega morfema ob glagolu, s tem pa se vsaj formalno ruši ustaljeni naslonski niz, v katerem je sicer dajalnik pred tožilnikom (**mi se* → slvn. *se mi*).

V novejši slovenski jezikoslovni literaturi so evidentirani primeri iz pogovornega jezika (37) z glagolom *luštati se / zaluštati se*, ki jih enačijo z dajalniškimi zgradbami, vendar je pri tem treba opozoriti na razliko: pri pogovornih stavkih z glagolom *luštati se* se želja ne izraža z zgradbo, temveč s pomenom samega glagola. V nasprotju s srb./hrv./bos. zgledi z rabo povratnih oblik prvotno nepovratnih glagolov (*Čita mi se, Gleda mi se film*) je glagol *luštati se* samopovratni glagol (reflexivum tantum).

- (37) slvn. **Zaluštala se mi je** mesna lasanja.²²

Podoben primer, ki je rabljen pogosteje, je izražanje želje z zvezo *zahoteti se komu* (38, 39), pri kateri se tako kot pri (35) želja izraža z leksikalnim pomenom glagola, in ne s celotno konstrukcijo:

22 V korpusu Gigafida so zgolj trije primeri rabe *luštati se* in en primer z dovršnikom *zaluštati se*.

- (38) slvn. **Zahotelo se mu je** piti.
rus. Ему захотелось пить.
- (39) slvn. **Zahotelo se mu je** družbe.
rus. Ему захотелось общения.

2.2.2 V slovenščini je aktivna zgradba $V_{3SG} + \text{Ref} + \text{Ndat}$, ki je samo formalno prekrivna s tipom, opisanim v razdelku 2.2.1, vendar ima drugi naklonski pomen: izraža nezavedno in nekontrolirano stanje oz. proces. Za ta tip je značilna uporaba prvotno nepovratnih neprehodnih glagolov in obveznega dajalniškega nosilca, npr. **Kolca se mi** : ***Kolca se**.

Izhodiščna raba neprehodnega glagola (*spim, zeham, kolcam, bledem*) izraža stanje, medtem ko povratna dajalniška zgradba poudarja zlasti nekontrolirano nagnjenost nosilca k ubesedenemu stanju.

- (40) slvn. **Spi se mi**.
srb./hrv./bos. Spava mi se.
bolg. Спи ми се.
rus. Мне хочется спать. / Мне спать охота (in ne *Мне спится).
- (41) slvn. **Kolca se mi**.
srb./hrv./bos. Štuca mi se.
rus. Я икаю. У меня икота.
- (42) slvn. **Zeha se mi**.
srb./hrv./bos. Z(ij)eva mi se.
rus. Я сегодня что-то раззевался (?)
- (43) slvn. **Vrti se mi**.²³
srb./hrv./bos. Vrti mi se.
bolg. Вие ми се свят.²⁴
rus. У меня голова кружится.

Ruske ustreznice izkazujejo, da je v ruščini ta tip izražanja nekontroliranega stanja s pomočjo povratnih zgradb redek in omejen na rabo samo določenega števila glagolov:

- (42) rus. **Ей плачется, а ему смеется**.
slvn. Njej gre na jok, njemu pa na smeh.

Zanikanje v slovenskih dajalniških zgradbah ne spremeni njihovega izhodiščnega pomena.

- (43) slvn. Spi se mi. → slvn. Ne spi se mi.

23 V primerjavi z rusko ustreznico je v južnoslovanskih jezikih nosilec stanja v dajalniku obvezno izražen, medtem ko je del nosilca, ki povzroča stanje – če je imenovan –, izrazno neobvezen (slvn. *V glavi se mu vrti* : slvn. *Vrti se mi*).

24 Bolgarska zgradba *Вие ми се свят* (dobesedno ‘Vrti se mi svet’) je brezosebna, kar se kaže z odsotnostjo ujemanja v pretekli obliki, npr. *Виел-о му се свят*.

Podobna ruska zgradba z nikalnico in neobveznim dajalniškim nosilcem ima povsem drugačen pomen,²⁵ označuje nezmožnost vzpostavitve določenega stanja:²⁶

- (44) rus. Не спится, няня: здесь так душно!
Открой окно да сядь ко мне. (Puškin, Evgenij Onegin, NKRJa)
slvn. Soparno je ... ne morem spati. Okno odpri. (Prev. M. Klopčič)

3 SKLEP

V obravnavi se omejujemo na slovenske in primerjalno še na druge južnoslovanške zgradbe z glagoli v brezosebni rabi, to je na tiste glagolske oblike, ki se uporabljajo v tretji osebi srednjega spola in izražajo splošnega vršilca (slvn. *Delalo se je dan in noč*) ali nosilca stanja (slvn. *Vrti se mi*). Težišče sporočila pri obeh tipih ostaja na dejanju oz. stanju, zato je vključena raba povratnosti, ki do neke mere modificira prisojevalno razmerje. Med obravnavanimi zgradbami je v slovenščini in drugih južnoslovanskih jezikih zelo produktiven tip zgradbe s splošnim vršilcem, npr. slvn. *Vprašal naju je, ali je res, kar se govori, da je [...]* Ker je pogoj neimenovani človeški vršilec, smo lahko sklepali, da se izbor glagolskih pomenov omejuje na človeško delovanje: prevladujejo glagoli zavestnega dejanja, občutno manj pa je glagolov stanja.

V slovenščini in hrvaščini se pojavlja poseben tip splošnovršilskih zgradb s tožilniškim predmetom, slvn. *Kavo se dobi za dva evra*, ki se razlikuje od pravega trpnika (slvn. *Kava se dobi za deset evrov*) po tem, da je prizadeto v neimenovalniškem sklonu. Raba splošnovršilskih zgradb s tožilnikom je še zlasti upravičena z vidika razdvoumljanja sporočila, ko se s tem pri živem udeležencu razlikuje med vlogo prizadetega, npr. slvn. *Otroke se preverja*, in recipročno vršilskostjo [drug drugega/med sabo], npr. slvn. *Otroci se preverjajo*. Drugemu tipu tu obravnavnih zgradb, tj. povratnim brezosebnim zgradbam z dajalniškim nosilcem, pa je skupno to, da nosilec v dajalniku znižuje stopnjo vršilskosti celotne povedi (ta je nižja kot pri splošnovršilskih zgradbah, čeprav tam vršilec ni izražen).

Ruske povratne brezosebne zgradbe z dajalnikom (rus. *Мне сегодня тяжело работается*) izražajo vrednotenje uspešnosti določenega delovanja, procesa ali stanja, kar se izkazuje z obvezno rabo izpridevniških lastnostnih prislovov ali nikalnice ali pa vprašalnice, rus. *как* (kako?). V južnoslovanskih jezikih, z izjemo slovenščine, je produktivno izražanje težnje (želelne zgradbe s poudarjeno notranjo potrebo) z dajalnikom in povratno obliko prvotno nepovratnih glagolov (prehodnih ali neprehodnih), npr. srb./hrv./bos. *Putuje mi se*.

25 O podobnem razmerju med izrazno identičnimi zgradbami, ki imajo različne pomene, gl. Rahilina – Uhlík 2021.

26 J. D. Apresjan meni, da nikalnica izničuje pomen predhodno ubesedene nagnjenosti do nečesa (2006: 38).

Opuščanje dajalniškega nosilca tu povzroča spremembo pomena zgradbe (namesto želelne zgradbe srb./hrv./bos. *Svako l(j)eto mi se putuje na more* dobimo splošnovršilsko srb./hrv./bos. *Svako l(j)eto se putuje na more*). Slovenske ustreznice potrjujejo, da je dajalniška želelna zgradba v slovenščini primerjalno z drugimi južnoslovanskimi jeziki bistveno redkejša in obrobna. V slovenščini je aktivna povratno brezosebna zgradba z obveznim dajalnikom, ki označuje nekontrolirano nagnjenost nosilca k ubesedenemu stanju, npr. slvn. *Spi se mi*.

VIRI

- Fran:** slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (www.fran.si, dostop 8. 9. 2018).
Gigafida: korpusna besedilna zbirka (<http://www.gigafida.net>, dostop 8. 9. 2018).
IMP: korpus starejše slovenščine (<http://nl.ijs.si/imp/>, dostop 8. 9. 2018).
NKRJa: Nacional'nij korpus ruskogo jazyka (<http://www.ruscorpora.ru/>, dostop 8. 9. 2018).
ParaSol: a Corpus of Slavic and Other Languages (<http://parasolcorpus.org/>, dostop 23. 1. 2018).

LITERATURA

- Apresjan 2006** = Юрий Д. Апресян, Основания системной лексикографии, в: *Языковая картина мира и системная лексикография*, Москва: Языки славянских культур, 2006.
 [Jurij D. Apresjan, Osnovanija sistemnoj leksikografii, v: *Jazykovaja kartina mira i sistemnaja leksikografija*, Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur, 2006.]
- Geniušienė – Nedjalkov 1991** = Эмма Ш. Генюшене – Владимир П. Недялков, Типология рефлексивных конструкций, в: *Типология функциональной грамматики. Персональность. Залоговость*, ур. Александр В. Бондарко, Санкт-Петербург: Наука, 1991.
 [Emma Š. Geniušienė – Vladimir P. Nedjalkov, Tipologija refleksivnyh konstrukcij, v: *Teorija funkcional'noj grammatiki. Personal'nost'. Zalogovost'*, ur. Aleksandr V. Bondarko, Sankt-Peterburg: Nauka, 1991.]
- Gradinarova 2017** = Алла А. Градинарова, *Очерки по сопоставительному синтаксису болгарского и русского языков*, София: Изток-Запад, 2017.
 [Alla A. Gradinarova, *Očerki po sopostavitel'nomu sintaksisu bolgarskogo i ruskogo jazykov*, Sofija: Iztok-Zapad, 2017.]
- Ivanova – Petrova 2017** = Елена Ю. Иванова – Галина М. Петрова, Болгарские возвратные клитики се и си: омонимия, полисемия, синтаксис, *Вопросы языкознания* 2017, № 1, 74–104.
 [Elena Ju. Ivanova – Galina M. Petrova, Bolgarskie vozvratnye klitiki se i si: omonimija, polisemija, sintaksis, *Voprosy jazykoznanija* 2017, nr. 1, 74–104.]
- Knjazev 2007** = Юрий П. Князев, *Грамматическая семантика: русский язык в типологической перспективе*, Москва: Языки славянских культур, 2007.
 [Jurij P. Knjazev, *Grammatičeskaja semantika: russkij jazyk v tipologičeskoj perspektive*, Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur, 2007.]
- Kramer – Mitkovska 2011** = Christina E. Kramer – Ljiljana Mitkovska, *Macedonian: a Course for Beginning and Intermediate Students*, Madison: University of Wisconsin Press, 2011.
- Mrazek 1990** = Роман Мразек, *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков (исходные структуры простого предложения)*, Brno: Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, 1990.
 [Roman Mrazek, *Sravnitel'nyj sintaksis slavjanskih literaturnyh jazykov (ishodnye struktury prostogo predloženiija)*, Brno: Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, 1990.]
- Piper 2009** = Predrag Piper, О природе граматических различия između srpskog i hrvatskog jezika, v: Vjara Maldijeva idr., *Južnoslovenski jezici: gramatičke strukture i funkcije*, Beograd: Beogradska knjiga, 2009.

- Plungjan 2016** = Владимир А. Плу́нган, *Общая морфология: введение в проблематику: учебное пособие*, Москва: УРСС, 52016.
[Vladimir A. Plungjan, *Obščaja morfologija: vvedenie v problematiku: učebnoe posobie*, Moskva: URSS, 52016.]
- Rahilina – Uhlik 2021** = Ekaterina V. Rakhilina – Mladen Uhlik, Construction grammar and Slavic, v: *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics*, ur. Marc L. Greenberg – Lenore A. Grenoble, Brill Publishers (v tisku).
- Saj 2021** = Sergey Say, Reflexive passive, v: *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics*, ur. Marc L. Greenberg – Lenore A. Grenoble, Brill Publishers (v tisku).
- Uhlik 2016** = Mladen Uhlik, Nekaterne značilnosti izražanja nujnosti oz. obveznosti v slovenščini in ruščini, *Jezikoslovni zapiski* 22 (2016), št. 2, 45–59.
- Vanič 2016** = Miha Vanič, *Značilnosti ruskih »nedoločnoosebni« stavkov: diplomsko delo*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 2016. – Tipkopis.
- Zeldowicz 2017** = Геннадий М. Зельдович, Русская возвратная дативная конструкция: невыразимый субъект, дефокусирование составляющих ситуаций и проблема композициональности, *Русский язык в научном освещении* 34 (2017), № 2, 29–62.
[Gennadij M. Zeldowicz, Russkaja vozvratnaja dativnaja konstrukcija: nevyrazimyj sub'ekt, defokusirovanie sostavljajuščih situacij i problema kompozicional'nosti, *Russkij jazyk v naučnom osveščeenii* 34 (2017), nr. 2, 29–62.]
- Zimmerling 2018** = Антон В. Циммерлинг, Предикативы и предикаты состояния в русском языке, *Slavistična revija* 66 (2018), št. 1, 45–64.
[Anton V. Zimmerling, Predikativy i predikaty sostojanija v ruskom jazyke (Predicatives and Predicates of State in Russian), *Slavistična revija* 66 (2018), nr. 1, 45–64.]
- Žele 2007** = Andreja Žele, Brezosebni glagoli in brezoseb(kov)na raba, *Razprave razreda za filološke in literarne vede SAZU* 20 (2007), 337–357.
- Žele 2017** = Andreja Žele, Razmerje osebek proti osebkov odvisnik v slovenskih povedih, *Slavistična revija* 65 (2017), št. 1, 81–97.

SUMMARY

Impersonal Constructions in Slovenian: A Comparison with Other South Slavic Languages and Russian

This article focuses on Slovenian impersonal verbal constructions and compares them with those in other South Slavic languages. Impersonal verbal constructions comprise verbal forms in the third-person neuter that express a general agent (Sln. *Delalo se je dan in noč* 'work went on day and night') or experiencer of the state (Sln. *Vrti se mi* 'I'm dizzy'). The main message in both types remains centered on the act or condition, and therefore reflexivity is used, which modifies the predication to some extent. A very productive type of these constructions in Slovenian and other South Slavic languages is the type with a general agent (e.g., Sln. *Vprašal naju je, ali je res, kar se govori, da je . . .* 'He asked us whether it was true what was being said, [namely] that . . .'). Because the precondition for this type is an unnamed human agent, it can be concluded that the selection of verbal meanings is limited to human activity: verbs of conscious activity strongly predominate over verbs of state.

A special type of construction with a general agent and an accusative object is used in Slovenian and Croatian (e.g., Sln. *Kavo se dobi za dva evra* 'Coffee can be bought for two euros'), which differs from the passive proper (Sln. *Kava se dobi za deset evrov*) because the semantic patient is in a non-nominative case. The use of constructions with a general agent and an accusative object is especially justified from the viewpoint of making the message unambiguous, whereby with regard to an animate participant in the role of the patient a distinction is made between Sln. *Otroke se preverja* 'The children are being

checked (by someone)' and Sln. *Otroci se preverjajo* 'The children are being checked'. The second type of construction studied (i.e., reflexive impersonal verbal constructions with a dative experiencer) is characterized by the fact that the dative experiencer reduces the degree of agency of the entire sentence (which is lower than in constructions with a general agent).

Russian reflexive impersonal verbal constructions with the dative (Rus. *Мне сегодня тяжело работается* 'Work is difficult for me today') express the evaluation of the degree of success of a specific action, process, or state, which is manifested through the obligatory use of deadjectival qualitative adverbs, the negative, or the interrogative *как* 'how?'. In South Slavic languages, except for Slovenian, the expression of inclination (an optative construction with an emphasized internal need) using the dative and a reflexive form of originally non-reflexive (transitive or intransitive) verbs is productive; e.g., BCS *Putuje mi se* 'I feel like travelling'. Omitting the dative agent, however, changes the meaning of the construction: for example, the optative construction BCS *Svako l(j)eto mi se putuje na more* 'I like to travel to the seaside every year' instead turns into a construction with a general agent, BCS *Svako l(j)eto se putuje na more* 'People travel to the seaside every year'. The Slovenian equivalents confirm that, compared to other South Slavic languages, the dative optative construction is marginal and significantly less common in Slovenian. A reflexive impersonal construction with an obligatory dative is active in Slovenian, denoting the agent's uncontrolled inclination toward the state verbalized (e.g., Sln. *Spi se mi* 'I'm sleepy').